

MÜNƏVVƏR ZEYNALOVA

ADU

Rəşid Behdudov 134

munevver.zeynalova@inbox.ru

DİLDƏ ƏRAZİ VƏ SOSİAL DİALEKTLƏRİN QARŞILIQLI MÖVCUDLUGU

Xülasə

Məqalə dildə ərazi və sosial dialektlərin qarşılıqlı şəkildə mövcud olması məsələsinə həsr olunub. Dilə cəmiyyətin məhsulu kimi baxılması, onun sosial münasibətlərin nəticəsi olaraq meydana çıxdığının göstəricisidir.

Dildə mövcud olan dialektlərin təhlili ilk öncə dilin funksiyalarının araşdırılmasını tələb edir. Dilin sosial funksiyaları onun əsas funksiyası olan kommunikativ funksiyasının realizə olunması prosesini ehtiva edir. Bununla da deyə bilərik ki, dilin məhz ictimai yəni sosial funksiyaları onun kommunikativ funksiyasının strukturunun əsasını təşkil edir.

Dil insanlararası ən fundamental ünsiyyət vasitəsidir. Dildən hər bir fərd fərqli şəkildə istifadə edir. Məhz bu fərqliliklər sonda müxtəlif dil variasiyalarının yaranmasına səbəb olur. Belə fərqli variasiyaların ən əsas yaranma səbəbləri kimi, eyni bir dildən istifadə edən fərdlərin, dil daşıyıcılarının məskunlaşdığı coğrafi ərazi və eyni zamanda sosial olan digər fərqli statuslar göstərilə bilər. Fərqli regionlarda, ərazilərdə məskunlaşma dil daxili ərazi dialektlərinin yaranmasına səbəbiyyət verirsə, cəmiyyətdə ayrı-ayrı fərdlərə aid olan cins, yaş, təhsil və digər sosial mənsubiyyət kimi faktorlar da sonda sosial dialektlərin (sosioklektlərin) yaranması ilə nəticələnir.

Ərazi dialektləri bir birini tamamlayan üç faktorun təsirinə məruz qalır. Bunlar zaman, məkan və sosial-mədəni faktorlardır. Bu fikir hər bir ərazinin özünə məxsus dialekti olduğunu sübut etmiş olur. Ancaq eyni zamanda, dialektlərarası qarşılıqlı anlaşılma bilən zəncir olduğundan, fərqli dialektlərdə danışanlar asanlıqla bir-birini anlaya bilər.

Sosioklekt termini haqqında danışarkən, bu terminin dilçilikdə son zamanlar, XX əsrin II yarısında özünə yer tapdığını vurğulamalıyıq. Sosioklektlər hər hansı sosial qrupun (peşə, sinif, yaş və s.) özündə birləşdiriyi linqvistik xüsusiyyətləri əks etdirir, bütünlükdə bunlar həmin dilin hüdudları daxilində baş verir. Adı çəkilən termin fərqli, bir-birinə bənzəməyən linqvistik formaları birləşdirməsinə baxmayaraq, onların ortaq xüsusiyyətini də özündə əks etdirir. Bu ortaq cəhət dilin ünsiyyətə xidmət etməsi ilə əlaqədardır.

Sosial dialekt termini dilçilikdə yeni termin olsa da məqalədə bir sıra sosiolinqvistlərin fərqli yanaşma tərzləri təqdim edilmişdir. Eyni zamanda „bir neçə sosiolekt nümunəsi də elmi araşdırmada misal olaraq qeyd edilmişdir.

Açar sözlər: ərazi dialekti, sosial dialekt, kommunikativ funksiya, sosial funksiya, funksionem, sosiolinqvem, funksional differensiallaşma, sosial təbəqə.

Sosial şərtlənmiş səslənmə və predmet təsəvvürü sonsuz sayda təkrar olunan əmək fəaliyyəti və ünsiyyət şəraitində sosiallaşmış münasibətlərin yaranmasına gətirmişdir. Sosiallaşmış münasibətlərin təşəkkülü prosesi linqvistik substansianın təşəkkülü prosesini təcəssüm etdirir. Beləliklə, ilkin sosiallaşmış münasibətlər - onun təşəkkülünün başlanğıc mərhələsinin linqvistik substansiyası – sonralar bir sıra istiqamətlər üzrə sosial-linqvistik diferensiallaşmaya məruz qalmışdır. Sosiallaşmış münasibətlər ikinci siqnal sistemi üçün əsas olmuşdur. Linqvistik substansianın təşəkkülü prosesində onun dörd strukturaləməti üzvi vəhdədə birləşir: material olan, sosial olan, məzmunlu olan və funksional olan. Belə strukturun linqvistik substansiyası yeni fəaliyyət şəklinin - nitq fəaliyyətinin əsasını qoydu. Linqvistik substansianın meydana gəlməsi tarixi əhəmiyyəti olan böyük nəticələr gətirdi - dilin və şüurun təzahürünə səbəb oldu.

Dilə cəmiyyətin məhsulu kimi münasibət dialektik və tarixi materializm fəlsəfəsinə və dilin sosial mahiyyətinin qavranılmasının, onun yaranması və tarixi inkişafı qanunauyğunluqlarının dialektik metoduna əsaslanır. Sosial-linqvistik inkişaf proseslərinə belə baxış konkret sosiolinqvistik nəzəriyyə və sosiolinqvistik təhlilin konkret metodik üsullarının yaradılmasını tələb edir. Qeyd olunması vacibdir ki, ilkin və törəmə sosial münasibətlər arasında onların qarşılıqlı əlaqələri və qarşılıqlı nüfuz etməsində xüsusən müxtəlif aspektlərdə araşdırılan ilkin və törəmə leksik-semantik səviyyədə sosiallaşmış münasibətlərdə olduqca mürəkkəb proseslər baş verir.

Dilin funksiyalarının araşdırılması ümumiyyətlə dilçiliyin, xüsusilə sosiolinqvistikənin vəzifəsidir. Dilin funksional differensiallaşmasının mahiyyəti onun ən mühüm funksiyasından - çox şeydə onun təbiətini müəyyənləşdirən kommunikativ funksiyasından irəli gəlir. Dilin kommunikativ funksiyası və sosial funksiyaları arasındakı dialektik qarşılıqlı əlaqələrin aydınlaşdırılması prinsiplial əhəmiyyətə malikdir. Dilin ictimai (sosial) funksiyaları onun kommunikativ funksiyasının ictimai şüurun inkişafının müxtəlif dairələrində konkret şəkildə həyata keçirilməsini ehtiva edir. Beləliklə, dilin ictimai funksiyaları onun kommunikativ funksiyasının məlum strukturunu yaradır. İctimai funksiyalar dilin daxili strukturunun ayrı-ayrı səviyyələrinə aid deyildir, bütövlükdə dilə aiddir. Buna görə də onların araşdırılmasını təkcə dilin daxili strukturunun səviyyələri anlayışı bazasında həyata keçirmək olmaz. Bu baxımdan sosiolinqvistikənin aşağıda sadalanan anlayışları (məfhumları) prinsiplial nəzəri və metodoloji əhəmiyyətə malikdir: sosiallaşmış və sosiallaşmamış münasibətlər,

ilkın sosiallaşmış münasibətlər, törəmə sosiallaşmış münasibətlər; dilin birsəviyyəli strukturu (monostruktur), ikisəviyyəli strukturu, çoxsəviyyəli strukturu; sosiolinqvistik tədqiqatlarda tətbiqi elmi əsaslandırılan dilin sistemində sosial təzyiq və digərləri. Dilin əsas etibarı ilə funksional inkişafını səciyyələndirməyə xidmət edən sosiolinqvistik tədqiqatlar üçün sosiolinqvistikənin fənlərərası səciyyəsi nəzərə alınaraq uyğun şəkildə bu anlayışlar nəzərdə tutulur: sosialem, linqvem, funksionem, törəmə-sosiolinqvem, makrososiolinqvem, mikrososiolinqvem, mikroliqvem və bəzi başqaları. Onlara bu anlayışlar uyğun gəlir: sosial struktur, makrososial struktur, mikrososial struktur və s. Dilin funksional inkişafının əsas anlayışlarına, habelə funksional struktur (dilın kommunikatıv funksiyasının strukturu), dilin ictimai funksiyaları, estetik funksiya, ekspressiv funksiya, ideoloji funksiya, qnosoloji funksiya və s. də aiddir. Dilin yaranması və tarixi inkişafı proseslərini araşdırmaq baxımından iki yeni məfhum-sosiallaşmamış münasibətlər və sosiallaşmış münasibətlər anlayışları mühüm əhəmiyyətə malikdir. Sosiolinqvistik tədqiqatlar planında üç ilkin anlayış-sosialem, linqvem və funksional anlayışları xüsusi diqqətə layiqdir. Dilin səviyyələr üzrə differensiallar məşmının, dilin daxili strukturunun təşəkkülünün əsas prosesləri, yəni fonoloji, morfoloji, sintaktik, leksik-semantik və üslubi səviyyələrin yaranması prosesi hələ tayfa cəmiyyətində bitmişdi. Sonrakı dövrlərdə təbii dillərin daxili strukturunda prinsipcə yeni səviyyələri təzahür etmir. Təbii dillərin funksional inkişafını planlaşdırmaq və proqnozlaşdırmaq problemlərini nəzərdən keçirərkən tamamilə başqa mənərə ilə rastlaşırıq. Funksional differensiallaşma cəmiyyətin inkişafı, sosial həyatın yeni dairələrinin meydana çıxması ilə müəyyənləşdirilir. Deməli, dillərin inkişafının planlaşdırılması və proqnozlaşdırılmasını istehsalatın, ictimai həyatın, elm, texnika və mədəniyyətin differensiallaşmasını mühüm dairələrindən çıxış edərək cəmiyyətin inkişafı əsasında aparmaq lazımdır. Sosial inkişaf və dilin daxili strukturunun səviyyə diferensiallaşması arasında belə birbaşa asılılıq yoxdur. Müasir ən inkişaf etmiş dillərdə gedən proseslərin müşahidəsi göstərir ki, onların daxili strukturlarının inkişafı yeni səviyyələrin təzahür etməsi, meydana gəlməsi yolu ilə deyil, leksik tərkibin, leksik-semantik, üslubi və qismən, sintaktik sistemlərin zənginləşməsi, genişlənməsi xətti ilə baş verir. Dilin daxili strukturunun tarixən təşəkkül tapmış səviyyələrinə dünya dillərində tipoloji baxımdan xeyli fərqlənən morfolojiya və fonetika da daxildir. Dilin zənginliyi, onun sosial dəyəri fonemlərin və qrammatik kateqoriyaların sayı ilə müəyyənləşdirilmir. Ən çox inkişaf etmiş dillərdə fonem və qrammatik kateqoriyaların kəmiyyət artımının intensiv prosesləri müşahidə edilmir. Söz yaratma vasitələri artır, ictimai həyatın, elm, texnika və mədəniyyətin müxtəlif dairələrində sözyaratma üsul və ünsürlərinin nisbəti dəyişir. Fonetik-fonoloji və morfoloji sistemlərdə baş verən bu və ya digər dəyişikliklərə prinsipcə mühüm sosial dəyərə malik və dilin inkişafına şahidlik

edən cəmiyyətin maddi və mənəvi mədəniyyətini inikas etdirən və onun mənəvi həyatını zənginləşdirən hadisə kimi baxmaq lazım deyil.

Dil insanlararası ən fundamental ünsiyyət vasitəsidir. Dil vasitəsilə ünsiyyət prosesində insanlar dildən fərqli şəkildə istifadə edirlər, bu fərq özünü sözlərin tələffüzündə, intonasiyada, istifadə etdikləri cümlə konstruksiyalarında göstərir. Bütün bu fərqli xüsusiyyətlər dil variasiyalarının yaranmasına səbəb olur, hansı ki, variasiya eyni bir dilin fərqli şəkildə istifadəsini nəzərdə tutur. Hər hansı bir dil variasiyasında ona təsir edən əsas faktorlar dilin istifadə edildiyi regional ərazi, həmin dildən istifadə edən sosial qruplardır. Nəticədə dilin fərqli ərazi və sosial sinfi dialektləri yaranmış olur. Ərazi və sosial qrup təsiri ilə yanaşı, dialekt eyni zamanda lüğət, qrammatika və tələffüz (yaxud fonologiya, prosodiya da daxil olmaqla) vasitəsi ilə də fərqləndirilir: [1 ,s.56]. Dialektlər demək olar ki, bütün dillər də mövcuddur. Təbii olaraq hal-hazırda Avstraliya, Avropa, Kanada və Şimali Amerikada geniş istifadə olunan ingilis dili də bu dillər sırasındadır. Hər bir ölkə həmin dilin daşıyıcısı olduğu sosial qrupların istifadə etdiyi dialektlər vasitəsilə dilə bu və ya digər şəkildə təsir etmiş olur. Dialekt özündə qrammatik (və hətta leksik) eyni zamanda fonoloji fərqli xüsusiyyətləri ehtiva edən dil variasiyasıdır.[1 ,s.59]. Müəlliflər eyni zamanda qeyd etmişlər ki, dialektlər daha çox dünyanın nisbətən ucqar (uzaq) hissələrində yayılmış və yazısı olmayan dil formasıdır. Dialekt əsasən iki tipə bölünür: 1) ərazi dialektləri 2) sosial dialektlər. Regional dialektlər xüsusi bir əraziyə məxsus linqvistik fərqlilikləri özündə əks etdirir [2 ,s. 74]. Ərazi dialektləri bir-birini tamamlayan üç faktorun təsirinə məruz qalır. Bunlar zaman, məkan və sosial-mədəni faktorlardır. Bu fikir hər bir ərazinin özünə məxsus dialekti olduğunu sübut etmiş olur. Ancaq eyni zamanda dialektlər arası qarşılıqlı anlaşıla bilən zəncir olduğundan fərqli dialektlərdə danışanlar asanlıqla bir-birini anlayır. Bir kəndi digərindən fərqləndirən fərqli xüsusiyyətlər böyük və yaxud kiçik ola bilər, ancaq başladığımız nöqtədən daha uzaq məsafəni qət etdikcə dialekt daha nəzərə çarpacaq fərqli xüsusiyyətləri daşımış olacaq.

Trudgill tərəfindən (2004) vurğulandığı kimi iki tip dialekt haqqında danışa bilərik. Ərazi dialektləri ilə yanaşı eyni bir dil daxilində sosial dialektlərin də mövcudluğu qaçınılmazdır. Sosial faktorların təsirindən, eyni ərazidə yaşayan eyni dil daşıyıcıları fərqli sosial dialektlərdən istifadə edirlər. Sosial faktorlar dedikdə sosial sinif, yaş, etnik, mənsubiyyət kimi faktorlar nəzərdə tutulur. Məsəl üçün, cəmiyyətin yuxarı təbəqəsi (sinfi) aşağı sinif nümayəndələrindən fərqli sosial dialektlərdən istifadə edirlər. Sosial dialektologiya sosial təbəqə və tələffüz arasındakı fərqlilikləri araşdırarkən belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, cəmiyyətin yuxarı sinif nümayəndələri aşağı sinif nümayəndələrinə nisbətən daha çox ədəbi dil formasından (Received pronunciation) istifadə edirlər və təbii olaraq bu da iki fərqli sinif nümayəndəsinin fərqli sosial dialekt daşıyıcısı

olması ilə nəticələnir. Nəzərə çarpdığı kimi ingilis dilinin Sinqapur, Hindistan, Malaziya və s. kimi fərqli ərazi dialektləri ilə eyni cəmiyyət daxilində fərqli sosial sinif nümayəndələrinin istifadə etdiyi sosial dialektlər bir-birindən fərqlənir. Sosial varyasiyada ədəbi dil norması RP (received pronunciation) xüsusilə vurğulanmalıdır. Bu əsasən ərazi deyil, sosial aksent olaraq qiymətləndirilir. Aksentlər öz aralarında tələffüzdəki müxtəlifliklər vasitəsi ilə fərqləndirilir. Sosial dialektə standart ingilis dili və sosial status anlayışları xüsusilə vurğulanır. Standart ingilis dili (Standart English) RP-a nisbətən daha tez uyğunlaşa biləndir. (accommodating). Standart İngilis variantı öz sərhədləri daxilində digər variantları da cəm edə bilər.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi Sosiolekt termini (Latın societas sözündən götürülüb, mənası cəmiyyət və dialekt deməkdir) yaxud, sosial dialekt qrup danışığı (əsasən leksik və stilistik səviyyədə) peşə, yaş, mədəni səviyyə ilə müəyyən edilən dialekt formasıdır. Məhz bu faktorlar sosial dialekti ərazi və ayırı-ayrı fərdlərin istifadə etdiyi dialekt formalarından fərqləndirir.

Sosiolektlər yaxud digər adı ilə desək sosial dialektlər müəyyən yaş, peşə və digər faktorların fərqləndirdiyi qruplar daxilində danışıqlar və onlar tərəfindən anlaşılır, ancaq eyni zamanda sosiolektlərə xas bir sıra leksik ifadələr tədricən təbii dilə də nüfuz edə bilər.

Sosiolekt öz sosial sinfini, qrupunu təmsil edən bir şəxsin danışığı olaraq bir sıra faktorlarla müəyyən edilir:

- Doğum yeri
- Təhsil
- Sosial mənsubiyyət
- Yaş

Bu termin dilçilikdə son zamanlar, yəni XX əsrin II yarısında, özünə yer tapan bir termdir, adından görüldüyü kimi söz iki hissədən ibarətdir Socio-cəmiyyətə münasibəti ifadə edirsə, ikinci hissə isə dialekt sözünü ifadə edir və sosial dialekt sözünün bir mənada ifadəsinə əsaslanır. Sosiolekt termini sosial dialekt olaraq da linqvistik ədəbiyyatda qarşımıza çıxacaqdır. Sosiolekt hər hansı sosial qrupun (peşə, sinif, yaş və s.) özündə birləşdirdiyi, daşdığı linqvistik xüsusiyyətləri əks etdirir, təbii ki, bütün bunlar həmin milli dilin sistemi çərçivələri, hüdudları daxilində baş verir. Sosiolekt nümunəsi olaraq soldier jargon, schoolchildren jargon (school jargon), criminal jargon, hippie argo, student slang, professional language hansı ki, kompyuterdə çalışanlar, fərqli ticarətlə məşğul olanlar (various trade argos) for example ("shuttle traders", drug dealers) və s. göstərə bilərik. Sosiolekt termini müxtəlif bir-birinə bənzəməyən linqvistik formaları birləşdirsə də, eyni zamanda bu termin həmin fərqli linqvistik formaları birləşdirən bir xüsusiyyəti də özündə əks etdirir, hansı ki, bu xüsusiyyət sosial baxımdan məhdud sayda insanların arasındakı ünsiyyət ehtiyacını ödəməyə xidmət edir.

Sosiolektlər ayrılmaz, bölünməz ünsiyyət sistemi deyil. Sosiolektlər nitqin ən çox nəzərə çarpan xüsusiyyətlər toplusudur, hansı ki, özünü sözlər, ifadələr sintaktik formalar şəklində ifadə etmiş olur. Sosiolektlərin əsasında dilin lügət tərkibi və qrammatik quruluşu dayanır. İngilis dilində bir sıra sosiolekt nümunələrinə baxaq:

1. We went shopping/ We went to the store.
2. We are friends/We are partners.
3. I have no money/ I'm without wool
4. I had an episode of headche/ It gave me pain head.

Qeyd olunması vacibdir ki, tez-tez hallarda sosiolektlər idiolektlərlə səhv olaraq qarşılaşdırılır. Nəzərə alınmalıdır ki, idolektlər hər hansı xüsusi sosial qruplar tərəfindən deyil, məhz ayrı-ayrı fərdlər tərəfindən özünü ifadə tərzilə istifadə olunur. Yəni hər bir şəxsin (dil daşıyıcısının) özünə xas, fərdi ifadələri, sözləri və intonasiya tərziləri var.

- Sosiolektin ancaq müəyyən sosial qrup, sosial sinif və təbəqə nümayəndələri tərəfindən istifadəsini əsas tutaraq deyə bilərik ki, cəmiyyətin, digər nümayəndələri eyni söz və ifadələri başa düşməyə bilərlər. Ancaq bir qrup sosiolektə aid olan söz və ifadələr dildə geniş yayıla bilər, yəni təbii standart dilə rahat şəkildə nüfuz edə bilərlər.

Ərazi dialektlərindən danışarkən, İngilis dilinin əsas ərazi dialekti olaraq Amerikan və Britan variantlarını misal göstərə bilərik: Bu iki variantın özünə məxsus leksik, fonoloji və qrammatik fərqli xüsusiyyətləri olmasına baxmayaraq hər ikisi ingilis dilinin variantları hesab edilir. Misal olaraq, hər hansı bir ərzəğin, içkinin uzun müddət saxlanması üçün nəzərdə tutulan metal qab İngilis dilinin Amerikan variantında "can", Britaniya variantında isə "tin" adlanır. Qeyd etdiyimiz bu fərq təbii olaraq leksik səviyyədə mövcud olan bir nümunəyə misal ola bilər. Fonoloji səviyyədə digər dialektlər arası fərqlər amerikalı ingiliscəsində [dans] britaniya variantında isə [dəns] kimi tələffüz edilən "dance" sözünü nümunə olaraq göstərə bilərik. İngilis dilinin Amerikan və Britan variantları arasında qrammatik səviyyədə fərqli xüsusiyyətlər müşahidə edilməkdədir. Misal üçün Amerikan regional dialektində "I will come to your office tomorrow", Britaniya variantında isə "I shall come to your office tomorrow" kimi ifadə olunur. Göstərdiyimiz nümunədə modal fəllər fərqli olsa da, hər iki cümlənin mənası eynidir. Amerikan ingilis variantında hüquqi sənədləşmələr istisna olmaqla nadir hallarda "shall" istifadə olunur, daha çox "will" modal feilin istifadəsinə üstünlük verilir. [3, s. 94].

Regional dialektlərdən danışarkən ən nəzərə çarpan nümunə olaraq Çin Pidgin İngilis variantını qeyd etməliyik. Çin Pidgin İngilis dialekti 1849-cu ildə Amerikanın qərb sahillərində geniş şəkildə istifadə olunurdu. Çindən olan tacir və dənizçilər Pidgin İngilis variantının yayılmasında xüsusi rol oynamışdılar. Onlar özləri ilə sadəcə müxtəlif əşyalar, mallar deyil, eyni

zamanda yeni torpağa yeni dil də gətirmiş oldular. Həmçinin qeyd etməliyə ki, orada Alman, Fransız, İspan kimi digər xalqlar da vardır. Onlar yerli xalqlarla qaynayıb qarışır, eyni zamanda həmin xalqların dilləri də bir-birinə təsir göstərmiş olurdu. XIX əsrdə Pidgin İngilis dialekti Amerikanın qərb sahillərində çox geniş yayılmış bir variant idi.

Sosiolinqvistikada, sosial dialekt cəmiyyət daxilində xüsusi sosial sinif və qruplar daxilində seçilən danışq variyasiya olaraq xarakterizə edilir. Termin həmçinin sosialekt, qrup idolekti və sinif dialekti kimi adlandırılı bilər. Duglas Biber iki növ dialekti ayırd edir: “Əgər coğrafi dialektlər danışanların yaşadığı fərqli ərazilərlə xarakterizə edilirsə, sosial dialektlər isə fərqli demoqrafik qrupların danışdığı dil variantıdır. (Məs, qadınların danışdığı dil variantı kişi variantına qarşı, yaxud fərqli sosial siniflərin istifadə etdiyi sosiolektlər)” [4 , s .224].

Baxmayaraq ki, biz “sosial dialekt” yaxud “sosiolekt” terminini cəmiyyət daxilində hər hansı bir sinfin tutduğu sosial status iyerarxiyası ilə əlaqələndiririk, dilin sosial demarkasiyası ayrı-ayrılıqda, yəni bir vakuüm şəraitində mövcud ola bilməz. Danışanlar eyni zamanda fərqli və çoxlu sayda ərazi, yaş, cins etnik mənsubiyyət kimi digər faktorların təsirinə məruz qalırlar. Məsəl üçün Charlestanda- Cənubi Karolinada yaşayan yaşlı nəsəl Avropa-Amerika dil daşıyıcılarının nitqində bear və court kimi sözlərdə “r” səsinin işlənməməsi (düşməsi) aristokratik, yüksək status əlaməti kimi xarakterizə edilirsə, New-Yorkda “r” səsinin düşməsi fəhlə sinfi, aşağı status nümunəsi olaraq [5 , s . 37] qəbul edilir. Misaldan belə bir nəticə ilə çıxış edə bilərik ki, “danışanın nitqinin mənası sosiallığı ifadə etmir, bunu söylərkən sən kim olduğun sosiallıq göstəricisidir” [6 , s .24].

Qərb cəmiyyətlərində bütün sosial qruplar daxilində qadınlar standart qrammatik formaları kişilərə nisbətən daha çox istifadə edirlər və beləliklə kişilərin daha çox vernacular (argo,sləng) dil formalarından istifadə etdikləri nəticəsinə gələ bilərik.

Bəzi hallarda danışanın cins kateqoriyası danışq formasına təsir edən əsas faktor kimi qiymətləndirilsə də, bəzi hallarda sosial status və digər sosial faktorların da birlikdə təsir qüvvəsi nəzərə alınır. [7 , s .113].

Ədəbiyyat

1.Chambers ,J.K.,Trudgill,P. (2004). Dialectology (2-nd ed.). Cambridge:Cambridge Textbooks in Linguistics , p .56 .

2. Fromkin ,V .,Rodman ,R .,Hyams ,N. (2011).An introduction to Language (Int .ed .) .Boston ,MA:Wadsworth , p . 74 .

3.Trudgill , P , Hannah , J .(1994) . A guide to varieties of Standart English . London :Melbourne : Edward Arnold , p .94 .

- 4 . Douglas Biber.(1995).Dimensions of Register Variation. Cambridge University Press , p .224
- 5 .Labov ,W . (1966) .The Social Stratification of American English in New York City. Washington DC:Center for Applied Linguistics , p .37.
- 6 . Walfram ,W . (2004) .Social Varieties of American English ,Language in the USA. E . .Finegan:Cambridge University , p .24.
- 7 . Janet . H . An Introduction to Sociolinguistics , (2013) , 4th ed, Routledge.

MÜNƏVVƏR ZEYNALOVA DİLDƏ ƏRAZI VƏ SOSIAL DİALEKTLƏRİN QARŞILIQLI

Summary

The article is devoted to the question of the mutual existence of territorial and social dialects in the language. The view of language as a product of society is an indication that it emerged as a result of social relations.

The analysis of dialects existing in a language first requires the study of the functions of language. The social functions of language include the process of realizing its communicative function, which is its main function. Thus, we can say that it is the social functions of language that form the basis of the structure of its communicative function.

Language is the most fundamental means of human communication. Every individual uses language differently. It is these differences that ultimately lead to different language variations. The main reasons for such variations are the geographical area inhabited by individuals who use the same language, the language speakers, and other different social statuses. While settlement in different regions and territories gives rise to internal territorial dialects, factors such as gender, age, education and other social affiliations in society ultimately lead to the emergence of social dialects (sociolects).

Territorial dialects are influenced by three complementary factors. These are time, space and socio-cultural factors. This idea proves that each area has its own dialect. However, since there is a mutually intelligible chain between dialects, speakers of different dialects can easily understand each other.

Speaking of the term sociolect, we must emphasize that this term has recently found its place in linguistics, in the second half of the twentieth century. Sociolects reflect the linguistic features of any social group (occupation, class, age, etc.), all within the national language. Although the term combines different, dissimilar linguistic forms, it also reflects their common features. This common feature is related to the fact that language serves communication.

Although the term social dialect is a new term in linguistics, the article presents different approaches of a number of sociolinguists. At the same time, several examples of sociolects have been cited as examples in scientific research.

Keywords: territorial dialect, social dialect, communicative function, social function, funksionem, sociolingu, functional differentiation, social class.

МУНАВВАР ЗЕЙНАЛОВА

**ВЗАИМОСУЩЕСТВОВАНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ И
СОЦИАЛЬНЫХ ДИАЛЕКТОВ В ЯЗЫКЕ**

Резюме

Статья посвящена вопросу о взаимном существовании в языке территориальных и социальных диалектов. Взгляд на язык как на продукт общества свидетельствует о том, что он возник в результате общественных отношений. Анализ диалектов, существующих в языке, прежде всего требует изучения функций языка. К социальным функциям языка относится процесс реализации его коммуникативной функции, что является его основной функцией. Таким образом, можно сказать, что именно социальные функции языка составляют основу структуры его коммуникативной функции. Язык является самым основным средством человеческого общения, и каждый человек использует язык по-своему.

Именно эти различия в конечном итоге приводят к различным языковым вариациям, основными причинами которых являются географический ареал проживания лиц, говорящих на одном языке, носители языка и другие различные социальные статусы. В то время как расселение в разных регионах и территориях порождает внутренние территориальные диалекты, такие факторы, как пол, возраст, образование и другие социальные принадлежности в обществе в конечном итоге приводят к возникновению социальных диалектов (социолектов).

На территориальные диалекты влияют три взаимодополняющих фактора. Это время, пространство и социокультурные факторы. Эта идея доказывает, что в каждой местности есть свой диалект, но поскольку между диалектами существует взаимопонятная цепочка, носители разных диалектов могут легко понимать друг друга. Говоря о термине социолект, необходимо подчеркнуть, что этот термин нашел свое место в языкознании совсем недавно, во второй половине XX в. Социолекты отражают языковые особенности какой-либо социальной группы (род занятий, класс, возраст и т. в пределах национального языка). Хотя термин объединяет разные, несходные языковые формы, он также отражает их общие черты. Эта общая черта связана с тем, что язык служит общению. Хотя термин «социальный диалект» является новым термином в

лингвистике, в статье представлены разные подходы ряда социолингвистов, в то же время в качестве примеров в научных исследованиях приводится несколько примеров социолектов.

Ключевые слова: территориальный диалект, социальный диалект, коммуникативная функция, социальная функция, функционем, социолингу, функциональная дифференциация, социальный класс.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 14.04.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 15.05.2022

Rəyçi: f.e.,prof.A.Y.Məmmədova
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur